הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 383-395

שיעור כה

כל היום כשר לקריאת ההלל, ולא בלילה

(מגילה כ ע"ב; ערכין י ע"א-ע"ב)

הקדמה
א. ביום ולא בלילה, למעט ליל יום טוב ראשון של פסח
ב. הלל בשלושת הרגלים וכשנגאלים מצרה
ג. חנוכה – הלל ביום, והדלקת נרות בלילה
סיכום

הקדמה

במשנה נאמר שקוראים הלל ביום ובמשך כל היום. אין אזכור לקריאת הלל בלילה. במשך השנה אומרים הלל בתפילת שחרית – בשלושת הרגלים, בחנוכה ובראש חודש, ורק בליל הסדר נוהגים לומר הלל במסגרת ההגדה של פסח, ויש שאומרים גם בבית הכנסת לאחר תפילת ערבית. בזמן שבית המקדש היה קיים היו אומרים הלל בעת אכילת קורבן הפסח.

רבנים בני זמננו דנו באפשרות לומר הלל בלילה במועד שנקבע כיום הודאה על נס שקרה. סוגייתנו, וכן סוגיות נוספות העוסקות באמירת הלל במשך השנה, הן הבסיס לדיון בנוגע לקריאת הלל בלילה.

א. ביום ולא בלילה, למעט ליל יום טוב ראשון של פסח

בגמרא (כ ע"ב) נאמר:

> משנה. כל היום כשר... לקריאת ההלל... זה הכלל: דבר שמצותו ביום – כשר כל היום. דבר שמצותו בלילה – כשר כל הלילה.
>
> גמרא. מנלן?... לקריאת ההלל, דכתיב "ממזרח שמש עד מבואו" (תהילים קיג, ג). רב יוסף אומר: "זה היום עשה ה'" (תהילים קיח, כד).[1]

בירושלמי (ב, ו) נאמר:

> כל היום כשר... לקריאת ההלל דכתיב "זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו".

זמן קריאת הלל ביום הוא מהנץ החמה, ובמשך כל היום. אין התייחסות לאפשרות של מקרא הלל בלילה, וייתכן שכוונת המשנה לומר שאין קוראים כלל הלל בלילה. כך כנראה הבין הרב שמואל שטרשון (רש"ש, כ ע"ב), שהקשה: "קצת קשה, אם כן איך קורין אותו בליל פסח". הרש"ש הצביע על מצב אחד שקוראים בו הלל בלילה – ליל פסח. קריאת הלל בליל פסח נזכרת בכמה הקשרים:

---

[1] בגמרא (יז ע"א) נזכרו שני הפסוקים הללו כנימוק מדוע הקורא הלל למפרע לא יצא ידי חובה. הפסוק "ממזרח שמש" נזכר בשמו של רבה, והפסוק "זה היום" בשמו של רב יוסף.

[א] בזמן שבית המקדש היה קיים היו אומרים הלל בעת אכילת קרבן הפסח, כאמור במשנה (פסחים צה ע"א): "מה בין פסח הראשון לשני?... הראשון טעון הלל באכילתו, והשני אינו טעון הלל באכילתו". בגמרא (פסחים פה ע"ב): "אמר רב משום רבי חייא: כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא". דברי רב מתארים את אופן אמירת ההלל בעת אכילת הפסח. רש"י (ד"ה והלילא פקע) הסביר: "לקול המולת ההמון מההלל, דומין כאילו הגגין מתבקעים שהיו אומרים ההלל על הפסח, כדתנן לקמן (צה, א): 'הראשון טעון הלל על אכילתו'".

[ב] בעת ששותים כוס רביעית אומרים את ההלל, כאמור במשנה (פסחים קיז ע"ב): "רביעי – גומר עליו את הלל".

[ג] בתוספתא (סוכה ג, ב; ירושלמי סוכה ד, ה) נזכרו כל הימים בשנה שאומרים בהם הלל, ונזכר גם ליל הסדר:

> שמונה־עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל. ואילו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח **ולילו**, ויום טוב של עצרת.[2]

ליל יום טוב ראשון של פסח הוא הלילה היחיד שאומרים בו הלל. הר"ן כתב בשם הרמב"ן (פסחים כו ע"א בדפי הרי"ף) שהכוונה היא להלל שנאמר בבית הכנסת:

> דתניא רבי שמעון בן יהוצדק אומר: ימים שמונה־עשר ולילה אחד יחיד גומר בהן את ההלל, ואילו הן, שמונת ימי חנוכה, ושמונת ימי החג, ויום טוב של עצרת, ויום טוב הראשון של פסח **ולילו**, ובגולה אחד ועשרים יום ושני לילות.
>
> ומצוה הן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גליות, ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר: "ונרוממה שמו יחדיו" (תהלים לד, ד). וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים. הא משמע דכשהוא קורא אותו טעון ברכה, שהוא בכלל ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל, [אלא] שאם קדם וקרא בבית הכנסת אינו צריך לברך בביתו, שכבר בירך ברבים.

מטרת אמירת ההלל ברבים בבית הכנסת היא לרומם שם שמים יחד, ולכן אין צורך לברך שנית בבית.[3] הר"ן כתב תשובה אחרת בשם רב האי גאון (דבריו מובאים בשו"ת שערי תשובה סי' קב), על מהותו של ההלל הנאמר בהגדה, ומדוע אין מברכים עליו:

> שאין אנו קורין אותו בתורת קורין אלא בתורת אומרי שירה... וכן הסכימו הגאונים רב צמח ורב יוסף ורב יצחק בן גיאות... והיינו טעמא דקרו ליה הכא ברכת השיר, והיינו הכא דשיילינן מאי ברכת השיר.

כוונתו לגמרא (פסחים קיז ע"ב–קיח ע"א):

---

[2] קוראים הלל בראש חודש, אך ראש חודש לא נכלל ברשימה זו מפני שהמקור לקריאת הלל בראש חודש הוא מנהגם של אנשי בבל (תענית כח ע"ב).

[3] הר"י מגאש (שו"ת סי' מד) כתב שאין מברכים על ההלל מפני ש"לאו מצווה היא, שהרי לא היו עושים קרבנותיהם בלילה, אלא כעין שמחת בעלים היא ונתינת שבח והודאה לפני המקום". לא ברור מדבריו אם כוונתו להלל הנאמר בבית הכנסת או להלל הנאמר בהגדה, או לשניהם. עוד על ההלל הנאמר בבית הכנסת ובליל הסדר: חידושי רבנו דוד (פסחים, עמ' שצה–תא, ובהערות שם); הרב דוד תמר (עלי תמר, סוכה ד, ה). בדבריו שם העיר הרב תמר על פירושו של קרבן העדה, שכתב ש"פסח ולילו" הכוונה "בעת אכילת הפסח כדתנן (פסחים צה ע"א) 'הראשון טעון הלל באכילתו'": "ואינו נכון, דהא במסכת סופרים תנינא רבי שמעון בן יהוצדק אומר: שמונה־עשר ימים ולילה יחיד גומר בהם את ההלל, יום טוב ראשון של פסח ולילו, בגולה שני לילות של פסח".

רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר עליו **ברכת השיר**.
מאי ברכת השיר?
רב יהודה אמר: "יהללוך ה' אלוקינו", ורבי יוחנן אמר: "נשמת כל חי".

פרקי ההלל האחרונים שבסוף ליל הסדר, בין 'ברך' ל'נרצה', מסתיימים בברכת השיר. זהו הלל שלם בלי ברכה הנאמר אף בלילה והוא בבחינת שיר, ועל כן הברכה המסיימת את ה'מגיד' היא ברכת השיר.[4]

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, כ ע"ב) התייחס בסוגייתנו לקריאת הלל בליל פסח:

> בדברים שמצותן כל היום ושכל היום כשר בהם, קצתם מצד שכתוב בהם לשון "יום" כמו שהוזכר בגמרא, וקצתם מהיקש אותם שכתוב בהם יום, והם קריאת ההלל בימים שחובה לקרותו. ורבים למדים מכאן בהלל שבלילי פסחים שאינו חובה, ואגב גררא של הגדה הוא נאמר. שאם לא כן, היה לו לשנותו עם הדברים שמצותן בלילה, אלא שאפשר דתנא ושייר.

בהמשך דבריו (שם) כתב שוב:

> והלל שבלילי פסחים כבר בארנו שאינה בכלל מצוה.

לפי המאירי, המשנה לא התייחסה לקריאת הלל בליל פסח כי אין חובה לומר הלל זה, ונראה שכוונתו להלל הנאמר בבית הכנסת. הלל זה הוא זכר להלל של שחיטת הפסח, וכדבריו (בית הבחירה, ברכות מו ע"א):

> שהיה מנהגם לקרוא את ההלל בבית הכנסת מבעוד יום זכר להלל שבעזרה שהיו נכנסים לשחיטת הפסחים ג' כתות זו אחר זו וקורים את ההלל.[5]

בנוסף לדברי רב האי גאון, שההלל של ליל הסדר הוא שירה, ולדברי המאירי שהלל זה נאמר כחלק מהגדה של פסח – על אכילת הפסח או המצה – והקדימוהו וקבעוהו בבית הכנסת, כתבו אחרונים הסברים נוספים: הרב חיים יוסף דוד אזולאי (שו"ת חיים שאל ב, סי' יא) כתב שמקורו של הלל זה הוא על פי הנסתר, והרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' נא) והרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, סוכה לח ע"א) כתבו שזהו הלל של שעת הנס ממש בלילה המקודש לחג.[6]

---

[4] להרחבה על הסבר זה בספרי: "הלל הגדול, הלל ושיר בליל הסדר", באר יהודה – פסחים, עמ' 414–427.

[5] עוד בעניין זה: הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, פסחים קיז ע"א).

[6] בהסברים הללו דן הרב משה צבי נריה ("אימתי קוראין את ההלל?", ענבי פתחיה, עמ' 129–140). ראה עוד: הרב משה צבי נריה ("הליכות יום העצמאות – בירורי הלכה", ישראל במדינתו, עמ' 151), שם הוא הוכיח בקצרה את דבריו. הרב משה צבי נריה חלק שם על הרב שלמה גורן ("קריאת הלל בליל חג העצמאות", תורת השבת והמועד, עמ' 419–431) שטען שיש לומר הלל בליל יום העצמאות. הרמ"צ נריה לא הזכיר את שמו של הרב שלמה גורן במפורש. הרב גורן כתב שמאז יום העצמאות הראשון הוא הנהיג בצה"ל ובבתי כנסת מיוחדים בארץ לומר הלל בברכה בליל יום העצמאות וביומו. הרב אורי שרקי (סידור בית מלוכה, מהד' תשנ"ט, עמ' כב; קונטרס בא אורך, בתוך: סידור בת מלוכה, עמ' 205–215; כליל התקדש חג, מהד' תשע"ח, עמ' 81–96) תמך בעמדת הרב שלמה גורן. על דברי הרב שלמה גורן והרב אורי שרקי חלקו גם: הרב יעקב אריאל ("הלל בליל יום העצמאות", באהלה של תורה, ד, סי' כא, עמ' 178–186); הרב אריאל אדרי (אמירת הלל בלילה", שחר אהללך, א, עמ' טו–מח). ראה גם: הרב שמואל כ"ץ ("הרבנות הראשית ויום העצמאות", שבעים שנה לרבנות הראשית לישראל, ג, עמ' 870, הערה 59). על ההבדל בין עמדת הרב גורן לעמדת הרב נריה כתב הרב שג"ר ("יום העצמאות – הלכה ואידאולוגיה, שיעור על תיקון הלל ויום טוב", ביום ההוא – דרשות ומאמרים למועדי אייר, עמ' 285–308). מקורות רבים בנוגע לאמירת

יוצא אם כן שקריאת הלל בליל הסדר הוא מצב מיוחד, ואין ללמוד ממנו למצבים אחרים.[7]

ב. הלל בשלושת הרגלים וכשנגאלים מצרה

ההלל היה נאמר במועדים בבית המקדש, כאמור במשנה (ערכין י ע"א):

> ובשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח: בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, ויום טוב הראשון של פסח, וביום טוב של עצרת, ובשמונת ימי החג.

המכנה המשותף הוא שבימים אלו אומרים הלל. רש"י (ד"ה שמונת) כתב שלא נזכר שיש לומר הלל בחנוכה, מפני שבמשנה נזכרת רק אמירת הלל על קורבן בבית המקדש.

בגמרא (שם) צוינו דברי רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שהזכרנו לעיל:

> שמונה־עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל: שמונה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב (הראשון) של עצרת; ובגולה עשרים ואחד: תשעה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ושני ימים טובים של פסח, ושני ימים טובים של עצרת.[8]

במשנה ובדברי רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק נזכרו ימים מסוימים שקבעו לומר בהם הלל. בגמרא (פסחים קיז ע"א) נזכר מי תיקן לומר הלל, וכן הגדרה כללית יותר באילו ימים אומרים הלל:

> והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהן תקנו להן לישראל שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק, ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

הלל בליל יום העצמאות: הרב משה הררי ("אמירת ההלל ביום העצמאות, בלילה וביום והאם מברכים על כך", מקראי קודש – יום העצמאות ויום ירושלים, פרק ד סע' יא, ובהערות שם).

הרב שלמה גורן והרב אורי שרקי, וכן הרב משה צבי נריה, הרב יעקב אריאל והרב אריאל אדרי, עסקו בפרטי אמירת ההלל בליל הסדר ובשאלה אם אפשר ללמוד מליל הסדר על אמירת הלל בליל יום העצמאות, וכן יש מהם שדנו אם ללמוד ממקרא מגילה בלילה ומהדלקת נרות חנוכה בלילה על אמירת הלל בלילה. לא נחזור על כל מה שהם כתבו בפרטים, אלא נוסיף ונעיר מה שהם לא כתבו.

[7] הרב שלמה גורן (לעיל הע' 6, עמ' 421–422) שאל גם: הרי אומרים הלל גם בליל הסדר, ואם כן מדוע הלל זה לא נזכר במשנה? הוא השיב שבמשנה נאמר שמגילת אסתר נקראת רק ביום, אך כידוע קוראים גם בלילה. לפיו, המשנה עסקה "בקריאת היום ואינה באה להפקיע קריאת הלילה. הוא הדין ביחס לקריאת ההלל. אין המשנה באה להפקיע את הלילה מאמירת הלל, אלא קובעת שמצוות קריאת ההלל של היום היא כל היום ושל הלילה היא כל הלילה". יש להעיר, כפי שכתב, שבדברי תנאים לא נזכר כלל שקוראים מגילה בלילה, הדבר נזכר רק אצל אמוראים. בהנחה שהאמוראים הם אלו שחידשו את ההלכה שיש לקרוא מגילה בלילה, ברור שהמשנה מלמדת אך ורק על זמן מקרא מגילה ביום, וממילא אין שום הוכחה לכך שגם הלל אפשר לומר בלילה. הרחבה בעניין זה בשיעור ב: מקרא מגילה לבני הכפרים ביום הכניסה ובליל יום הכניסה; וכן בשיעור ז: קריאת המגילה וברכותיה בלילה וביום.

הרב שלמה גורן (שם עמ' 429) כתב שמדברי הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' נא) אפשר ללמוד שניתן לומר הלל בלילה מאחר שהוא התיר לומר ברכת הגומל בלילה למי שעלה מן הים בלילה, כי הנס היה בלילה. יש להעיר שעיקר תשובתו של החתם סופר היא על ברכת הגומל ולא על הלל, אם כי הוא מזכיר דיני הלל, ואכן על נס מסוים שקרה בלילה יש לומר הלל בלילה, אך עדיין אין להוכיח שיש לקבוע כן לדורות. החתם סופר סיים את דבריו כך: "על כן מעידני עלי אי בדידי הוה עובדא גם אני הייתי מברך בלילה ההוא, אך להיותי זוחל ורועד מאוד שלא להתיר בפרהסיא דבר התמוה לרבים... ובפרט במידי דמנהגא שלא לזלזל ח"ו במנהגי ישראל אפילו כל שהוא, על כן הייתי מברך ברבים ואומר דעו נא רבותי כי מה שאני עושה היום הוראת שעה היא ומטעם כך וכך". משמע שגם בנוגע לברכת הגומל בלילה הייתה זו הוראה חריגה.

[8] כאן לא נזכר שיש לומר הלל גם בליל יום טוב הראשון. רבנו ניסים (ר"ן, פסחים כו ע"א בדפי הר"ף) הסביר שהסוגיה אינה עוסקת באמירת הלל על קיום מצוות, וכן שם מונים רק ימים שבהם אומרים הלל.

"על כל פרק ופרק" – הרשב"ם (פסחים קטז ע"ב ד"ה על כל פרק) כתב: "על כל פרק ופרק, ועל כל רגל ורגל".

הרש"ש (שם ד"ה על כל פרק) כתב שיש להשמיט את האות ו' לפני המילה "על", ופירוש דברי הרשב"ם הוא שכל פרק הוא רגל. מכאן שאומרים הלל בפרקי זמן קבועים במשך השנה – בשלושת הרגלים.[9] "על כל צרה וצרה" – רש"י (ד"ה ועל) וכן הרשב"ם (שם) כתבו דוגמה למקרה שניצלו בו מצרה וקבעו לומר הלל: "כגון חנוכה". גם בגמרא (ערכין י ע"ב) נאמר שאומרים הלל בחנוכה "משום ניסא". לא אומרים הלל לכבוד היום כמו בשלושת הרגלים, אלא בשל הנס שאירע בימים הללו.

יש אם כן שתי קבוצות של זמנים שאומרים בהם הלל: א. שלושת הרגלים – זו קבוצה סגורה, שאי אפשר להוסיף לה עוד, ויש לומר בה הלל כפי שקבעו הנביאים. ב. גאולה מצרה – נס חנוכה הוא דוגמה בלבד. נס חנוכה אירע באמצע ימי הבית השני, בזמן שכבר לא היו נביאים. החכמים שבאותו הדור הם אלו שקבעו לומר הלל בימי חנוכה, ובכך הם יישמו את תקנת הנביאים. קבוצה זו היא קבוצה פתוחה. אם חס ושלום תהיה צרה, ובעזרת ה' שלא תהיה כזו צרה, כשינצלו ממנה יש לקבוע לומר הלל, ולחובה זו יהיה תוקף כמו אמירת הלל בחנוכה.[10]

נראה להקביל בין המקורות העוסקים באמירת הלל מחוץ לבית המקדש באופן הבא:

רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק (ערכין י ע"א)	**ברייתא (פסחים קיז ע"א)**
שמונה ימי החג... ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב (הראשון) של עצרת;	על כל פרק ופרק
שמונה ימי חנוכה	ועל כל צרה וצרה

תקנת הנביאים לומר הלל בשלושת הרגלים ובחנוכה ובכל זמן אחר שנגאלו בו מצרה היא אך ורק ביום. הם לא תיקנו לומר הלל בלילה. כך כתב הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (שו"ת חיים שאל, ב, סימן יא):

> נראה דאין לתקן לומר הלל בלילה בצבור, דכיון דלא תקון רבנן לומר בימים שגומרים ההלל שהוא מצוה מדברי סופרים... עיקר מצות הלל הוא בימים שגומרים ההלל ביום טוב וחנוכה, ולא תקון לומר הלל בלילה. אם כן אפוא לא נכון לצבור זה שנעשה להם נס לומר ההלל בלילה.

יש להוסיף עוד שבגמרא (פסחים קיז ע"א) מובאים מצבים נוספים שאמרו בהם הלל על ישועה והצלה:

> רבי אלעזר אמר: משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים.
>
> רבי יהודה אמר: יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען.
>
> רבי אלעזר המודעי אמר: דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא.
>
> רבי אלעזר בן עזריה אמר: חזקיה וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהם סנחריב.
>
> רבי עקיבא אמר: חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנאצר הרשע.

---

[9] בלשון תנאים המילה פרקים היא גם ביטוי לזמנים – זמנים שחכמים קבעו, וכן גם שלושת הרגלים, כמו במשנה (סוכה נה ע"ב) "בשלשה פרקים בשנה היו כל משמרות שוות: באימורי הרגלים, ובחילוק לחם הפנים".

[10] להרחבה על קביעת הלל בעקבות נס שאירע לכל ישראל כמו נס חנוכה, בספרי: "הלל – לגאולת כל ישראל אומרים אותו לעולם", באר יהודה – סוכה, עמ' 377–390.

רבי יוסי הגלילי אומר: מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהן המן הרשע.

חלק מהניסים הללו אירעו גם בלילה, כמו הניצחון על סיסרא (שופטים ה, כ), וכן מפלת סנחריב שהייתה בלילה (מלכים ב יט, לה; ישעיהו לז, לו). אומנם לא נקבעו לדורות ימים לומר בהם הלל בעקבות הניסים הללו, ולא ידוע אם אז הם אמרו את ההלל בלילה או ביום, אך גם לא כתוב שהם אמרו את ההלל בלילה.

ג. חנוכה – הלל ביום, והדלקת נרות בלילה

הרב שלמה זלמן אויערבך כתב דברים על משמעות הדלקת נרות חנוכה שמדליקים בלילה, ומדבריו אפשר לכאורה להוכיח שניתן לומר הלל בלילה כהודאה על נס. כך כתב הרש"ז אויערבך (שו"ת מנחת שלמה, תניינא, ב–ג, סי' נח):

> נלענ"ד דהדלקת נר חנוכה היא עצמה ההודאה וההלל, כלומר שע"י זה יתן אל לבו להודות לה' על הנסים הגדולים שעשה לנו בנצחון המלחמות, וכמו שאומרים בנוסח "הנרות הללו" – "על התשועות ועל המלחמות... ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד כדי להודות ולהלל", ולא נזכר כלל נס פך השמן, משום שאין ההדלקה באה כזכר לנס פך השמן, כי לא מצינו בשום מקום להודות לה' לדורי דורות עבור זה שעשה הקדוש ברוך הוא נס כדי שיוכלו כלל ישראל לקיים מצוה.

הרש"ז אויערבך כתב שההלל בחנוכה הוא על ניסי המלחמה ולא על נס פך השמן. הוא המשיך:

> ומכיון שזהו עיקר התקנה, שפיר חייבות גם נשים בהדלקת נר חנוכה כאנשים שגם הן צריכות להודות, וכמו שאמרו בגמרא (שבת כג ע"א) הטעם ש"אף הן היו באותו הנס" כלומר נס ההצלה ע"י המלחמות...
> ואפשר שמטעם זה גם נהגו להדליק בבית הכנסת בברכה, אף על פי שהוא רק מנהג ולא מצוה ולא מצינו שמברכים על מנהג חוץ מאמירת הלל בראש חודש, דהוא כמו שכתבתי שההדלקה היא כאמירת הלל.

הוא מתייחס לדברי רבי יהושע בן לוי (שבת שם), שנשים חייבות בהדלקת נרות חנוכה כי אף הן היו באותו הנס – נס המלחמה, אם כי יש שהסבירו שנשים חייבות בנר חנוכה כי אישה הייתה שותפה בהובלת הנס, והכוונה היא ליהודית (מגילה ד ע"א תוספות ד"ה שאף; פסחים קח ע"ב תוספות ד"ה היו).[11]

בנוגע לכך שמדליקים נרות בבית הכנסת ומברכים עליהם כמו שמברכים על הלל בראש חודש, דברי הרש"ז אויערבך הם על פי דברי הרב יצחק בר ששת (שו"ת הריב"ש, סי' קיא) שכתב על הדלקת נרות בבית הכנסת:

> ואע"פ שאין מברכין על המנהג, זהו במנהג קל כמו מנהג של ערבה, שאינו אלא חבטא בעלמא. אבל בזה שהוא לפרסם הנס בבית הכנסת ברבים, מברכין עליו. כמו שנהגו לברך על ההלל של ראש חודש ואע"פ שאינו אלא מנהג, ואין בזה משום ברכה לבטלה כלל, וכדעת ר"ת ז"ל.

---

11 להרחבה על חובת נשים להדליק נרות חנוכה, בספרי: "שאף הן היו באותו הנס", באר יהודה – פסחים, עמ' 326–341. להרחבה על חובת נשים במקרא מגילה בשיעור ו: נשים במקרא מגילה: החובה והרשות להוציא אחרים.

בגמרא (סוכה מד ע"ב) נאמר שחביטה בערבה בהושענא רבה היא מנהג נביאים, ואין מברכים על כך. בירושלמי (סוכה ד, ג) מופיע שיש לברך על ערבה ביום השביעי:

> רבי זעירא שלח שאיל לרבי דניאל בריה דרב קטינא: שמעת מאביך – טעונה ברכה? וניטלת בפני עצמה? ויש לה שיעור? אתא רבי אייבו בר נגרי בשם רב חונה ואמר טעמא: טעונה ברכה, וניטלת בפני עצמה. ויש לה שיעור לא שמעתי.

התוספות (סוכה שם ד"ה כאן) ציינו מחלוקת בראשונים בשאלה אם מברכים על מנהג או לא. הדיון התמקד בברכה על אמירת הלל בראש חודש בעקבות המסופר בגמרא (תענית כח ע"ב), שאנשי בבל נהגו לומר הלל בראש חודש. לדעת ר"ת:

> ערבה אינה אלא טלטול, וכיון דלאו תקנתא היא אלא מנהגא, לא חשיבא למיקבע לה ברכה. אבל קריאת ההלל לא גרע מקורא בתורה.[12]

הריב"ש כתב שיש לברך על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת אף על פי שזה מנהג, כשם שמברכים על הלל בראש חודש, וכדעת ר"ת. אלא שדברי ר"ת אינם מוסכמים על כל הראשונים, ויש הסוברים שאין מברכים על מנהג, ובשל כך יש גם קהילות שאינן מברכות על הלל בראש חודש.[13]

מכל מקום, מסקנתו של הרש"ז אויערבך מדברי הריב"ש הללו היא: "דהוא כמו שכתבתי שההדלקה היא כאמירת הלל".[14] מכאן לכאורה אפשר ללמוד שאומרים הלל בלילה, כשם שמדליקים נרות חנוכה בלילה.

יש להעיר שאכן הדלקת נרות בבית הכנסת היא כאמירת הלל במובן זה שלפי הריב"ש מברכים על הדלקת הנרות הללו אף על פי שזה מנהג, וכשיטת ר"ת שמברכים על הלל בראש חודש שגם הוא מנהג, אך אין להסיק מכאן שעצם הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת היא כמו אמירת הלל. הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת היא תקנה מאוחרת, וכך נימקה הרב דוד ב"ר לוי (ספר המכתם, פסחים ק ע"ב) כשהוא דן בקידוש בשבת בבית הכנסת:

> נהגו הראשונים להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת כדי לפרסם הנס בפני כל העם, ולסדר כל הברכות לפניהם, וגם כדי שיצאו ידי חובתם הרואים, שאין להם בית לברך שם.[15]

---

12 שיטת ר"ת בנוגע לברכה על מנהג, ובעיקר ברכה על הלל בראש חודש, נזכרה בכמה מקורות (סוכה מד ע"ב ד"ה כאן; ברכות יד ע"א ד"ה ימים; ערכין י ע"א ד"ה י"ח ימים; תענית כח ע"ב ד"ה אמר). ראה גם: מחזור ויטרי (סי' רכז); ר"ת (ספר הישר, חלק החידושים סי' תקלז).

13 להרחבה על שיטת ר"ת והחולקים עליו בנוגע לברכה על מנהג, בספרי: "ברכה על מנהג – חביטת ערבה, אמירת הלל בראש חודש", באר יהודה – סוכה, עמ' 358–376.

14 הרב שלמה קלוגר (חכמת שלמה, אורח חיים סי' תרפג) כתב שאם לאדם יש אפשרות להדליק נרות חנוכה בלילה או לומר בבוקר בשעת התפילה הלל והודאה, "יבחר בזה שיתפלל בבוקר בהלל והודאה כי התפלה בהלל והודאה עדיף". הטעם הוא שבברייתא כתוב: "לשנה אחרת קבעום בהלל והודאה" ולא הזכירו את הדלקת הנרות. הרב שלמה זלמן אויערבך (הליכות שלמה, מועדים סי' יז, ה, הערות אותיות ז–ח) כתב שדבריו צ"ע, שהרי הדלקת הנרות היא ייחודית לחנוכה כי המצווה הזו מזכירה את הנס, לעומת ההלל שהוא שבח והודאה כללי ולא מתייחס ישירות לנס חנוכה. נראה שכוונת הרב שלמה קלוגר לומר שהתקנה לומר הלל בחנוכה היא יישום של תקנת הנביאים, ולכן כשאין ברירה היא עדיפה על פני הדלקת הנרות.

15 על המנהג להדליק נרות חנוכה בבית כנסת, בהרחבה בספרי: "הדלקת מנורת המקדש ומנורת חנוכה בבית הכנסת", מועדי יהודה וישראל, עמ' 217–234.

שלוש הנמקות בדבריו לתקנה זו: [א] פרסום הנס בפני באי בית הכנסת. [ב] להרגיל את המתפללים בנוסח הברכות לקראת ההדלקה בביתם הפרטי. [ג] לטובת אלו שאין להם בית, שיוכלו לראות ולברך. לדבריו, יש ערך חינוכי וחברתי באמירת הברכות, ולא צריך לדון בדבר מצד ברכה על מנהג.[16]

יתר על כן, הרמב"ם (הל' חנוכה ד, יב) הסביר מה מהות הדלקת נרות חנוכה:

> מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו.

לפי הרמב"ם, המשמעות של פרסום הנס בחנוכה איננה הצהרה חיצונית בפני אחרים, אלא שבח והודאה לה' של מדליק הנרות. היא תוספת להלל והודאה על הניסים שנעשו לנו. אם כן, זו תקנה מיוחדת של חכמים לימי חנוכה, לעשות מעשה שמזכיר כמובן את נס פך השמן שדלק בלילה בבית המקדש, אבל מטרתה היא תוספת שבח והודאה לה' על ניסי המלחמה. התקנה להדליק נרות אינה במקום ההלל שיש לומר בימי החנוכה – ולא בלילה, אלא תוספת ייחודית שחכמים באותו הדור ראו צורך לתקן.

עוד כתב הרב שלמה זלמן אויערבך בהמשך דבריו:

> אבל אמירת ההלל בשמונת ימי החנוכה אינה על מה שקרה באותו הזמן, רק תיקנו נביאים שבכל מועד שאסור במלאכה... וגם בכל יום שבו נגאלו אבותינו, צריכים לשמוח בה' באמירת ההלל וכמבואר בפסחים קי"ז ע"א. וזהו מה שאמרו בגמ' (שבת כא ע"ב) "לשנה אחרת קבעום ועשאום לימים טובים בהלל והודאה", כלומר שעשו את אותם הימים לפרק שבו חייבים לשמוח בה', אף שההלל עצמו אין בו שום זכר לאותם הנסים אשר חייבים להודות ולהלל ע"י ההדלקה... וכיון שכן כמו שנשים פטורות מהלל של סוכות ועצרת, כך גם של חנוכה, מפני שזה רק זמן גרמא כלומר זמן זה עשאוהו ליום שחייבים לומר בו הלל. מה שאין כן אמירת ההלל בליל פסח, כיון שזהו ממש הלל המצרי ומספרים הענין של יציאת מצרים וגם תקנוהו על סדר הכוסות, לכן גם נשים חייבות בו.[17]

ההלל (תהילים קיג–קיח) המדובר נקרא "הללא מצראה" (ברכות נו ע"א) – הלל המצרי, משום שהפרק המרכזי בו הוא "בצאת ישראל ממצרים" (תהילים קיד). פרקי ההלל הללו הם שבח כללי לקב"ה על הנהגתו בעולם, וכדברי הגמרא (פסחים קיח ע"א) בתשובה לשאלה למה אנו אומרים את

---

[16] הגר"א (אורח חיים סי' תרעא, ז) כתב ראיה אחרת לכך שמברכים על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת: "ראיה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס ואומרין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא, כמ"ש בירושלמי (ברכות א, ה; שבת ח, א) בענין ברכה הסמוכה לחברתה והרי אשר גאלנו שניא שאם שמעה בבית הכנסת יצא". המנהג לקרוא הלל בית הכנסת נזכר בתוספתא (פסחים י, ה), כשבני העיר אינם יודעים לקרוא את ההלל. ראשונים דנו באמירת ההלל בליל הסדר בבית הכנסת, אם יש לאומרו ואם יש לברך עליו. הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תפז, ד) פסק: "בליל ראשון של פסח גומרין ההלל בצבור בנעימה בברכה תחלה וסוף, וכן בליל שני של שני ימים טובים של גליות". על כך כתב הרמ"א: "וכל זה אין אנו נוהגים כן, כי אין אנו אומרים בלילה בבית הכנסת ההלל כלל". על דברי הרמ"א הללו ציין הגר"א (שם ס"ק יג) את התוספתא, וכתב על כך "כי לא נתקן לבקיאים". בנוגע לברכה על ההלל בליל הסדר שנאמר בבית הכנסת, רבנו יעקב (טור, אורח חיים סי' תעג, בסוף) כתב שיש בעניין זה מחלוקת בין הראשונים, ולכן המנהג לברך בבית הכנסת הוא מנהג טוב. כיום בארץ ישראל נוהגים לומר הלל בבית הכנסת בליל הסדר. מכל מקום, ראייתו של הגר"א, שמכך שמברכים על ההלל בליל הסדר בבית הכנסת כך מברכים גם על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, היא רק לפי הנוהגים כבית יוסף, ולא הייתה מקובלת בעבר בקהילות אשכנז. הגר"א גם הוסיף שברכה על ההלל בבית הכנסת בליל הסדר יש בה "פרסומי ניסא", ובמובן זה היא דומה להדלקת נרות חנוכה בבית כנסת. עוד בעניין זה: הרב אשר וייס ("הלל בבית הכנסת בליל הסדר", מנחת אשר, פסח סי' ז).

[17] בדברי הרב ש"ז אויערבך הללו דן גם הרב יעקב אריאל (לעיל הע' 6).

ההלל המצרי באותם שמונה־עשר ימים בשנה: "משום שיש בו חמישה דברים הללו: יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה, ותחיית המתים וחבלו של משיח". יציאת מצרים וקריעת ים סוף הן הניסים הראשונים בגאולה שנעשתה לעם ישראל כאומה, ולכן הן מוזכרות בכל פעם שאומרים את ההלל.

בימים שאירע בהם נס אומרים בנוסף להלל גם הודאה ובה אזכור לנס המסוים שמציינים. כאמור לעיל, על חנוכה נאמר (שבת כא ע"ב): "לשנה אחרת קבעום בהלל ובהודאה". "בהלל" – ההלל השלם שאומרים בשמונת ימי חנוכה, "בהודאה" – תפילת "על הניסים" שאומרים ב"מודים" בתפילת עמידה וב"נודה לך" בברכת המזון, ובה סיפור נסי המלחמה של חנוכה. את ההודאה אומרים ביום ובלילה.

גם בפורים, לפי רב נחמן קריאת המגילה היא הלל של פורים (יד ע"א), אך אין זה הלל ממש, מאחר שבמגילת אסתר מסופר סיפור הנס המסוים שאירע, ואילו ההלל המדובר הוא אותם פרקי תהילים שמרכזם הוא יציאת מצרים. גם בפורים אומרים "הודאה" – תפילת "על הניסים" בתפילת עמידה ובברכת המזון, ובה סיפור נס פורים, ואומרים תפילות אלו ביום ובלילה. כאמור בגמרא (שם) בפורים אין אומרים את ההלל – הלל המצרי, כי עיקרו של הנס היה בחוץ לארץ, ובאותו זמן הגאולה לא הייתה שלמה כי עדיין היו נתונים תחת חסות אחשורוש.[18]

בימים שקובעים בהם הלל, אומרים אותו אך ורק ביום ולא בלילה, ואין ללמוד מהתקנה המיוחדת להדליק נר חנוכה בלילה וממקרא מגילה בלילה על אפשרות לומר הלל בלילה.

סיכום

במשנתנו נאמר שאת ההלל קוראים ביום, ואפשר לקרוא הלל במשך כל היום. נביאים תיקנו לקרוא הלל בשלושת הרגלים וכשנחלצים מצרה. שלושת הרגלים הם קבוצה קבועה וסגורה, ואילו היחלצות מצרה היא קבוצה פתוחה. ראשונים ציינו את ההלל הנאמר בימי חנוכה כדוגמה ליישום התקנה של הנביאים.

פעם אחת בשנה אומרים הלל בלילה – בלילה הראשון של פסח. בזמן שבית המקדש היה קיים, היו אומרים הלל בעת הקרבת קורבן פסח; אומרים הלל בליל הסדר בסוף 'מגיד' ולפני שתיית הכוס הרביעית, ויש הנוהגים לומר גם הלל בליל פסח בבית הכנסת. הלל זה בליל פסח הוא חריג, וגם כשהוא חלק מהודאה על הנס, אומרים אותו בלילה כי נס יציאת מצרים היה בלילה. אין ללמוד ממצב מיוחד וחריג זה על אמירת הלל בלילה, כשהנס לא היה דווקא בלילה.

כשקובעים ימים טובים ואומרים בהם הלל על נס שאירע, כמו חנוכה, אומרים את ההלל אך ורק ביום. חכמים קבעו שבלילות חנוכה מדליקים נרות, והדלקת הנרות היא בנוסף להלל הקבוע הנאמר ביום שתוכנו הוא הנס הלאומי הראשון, סיפור יציאת מצרים. בהדלקת הנרות בלילה יש שבח והודאה לה', אך אין ללמוד משם על אמירת הלל בלילה בנוסף לאמירת הלל ביום. ממקרא מגילה בלילה אין ללמוד על אמירת הלל בלילה, מפני שתקנה זו לקרוא מגילה בלילה בנוסף לקריאה ביום נתקנה אחרי תקופת התנאים; ונוסף על כך, עיקר קריאת המגילה ביום. קריאת המגילה היא ההלל

---

[18] הרחבה בשיעור יח: המגילה היא שירה, וקריאתה היא הלל. הרב שלמה גורן (לעיל הע' 6 עמ' 427) כתב שיש לומר הלל בלילה על פי דברי רב נחמן, שאמר שלא אומרים הלל בפורים "כי קריאתה זו הללה". קוראים מגילה גם בלילה, מכאן שניתן לומר הלל בלילה. כאמור התקנה לקרוא מגילה בלילה נזכרת רק בדברי אמוראים, והיא לא הייתה התקנה הבסיסית שקבעו אנשי כנסת הגדולה. גם דברי הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, יד ע"א), שפסק שמי שלא קרא מגילה יכול לומר הלל, לא התקבלו על הפוסקים. כמו כן דברי המאירי הללו הם בדיעבד, אם אדם לא קרא מגילה בשל אונס כלשהו, אך אין ללמוד מכך שלכתחילה אפשר לקבוע לקרוא הלל בלילה. דברים דומים כתב הרב יעקב אריאל (לעיל הע' 6 עמ' 182–183), והתבסס על דברי הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, אורח חיים סי' נא).

של פורים כתחליף, אך אין זו קריאת הלל, ואין ללמוד מכך שיש לקרוא הלל בקביעות בלילה בתאריך שנקבע כיום טוב.